

لالائیے

(تراویحی خواہ)

مکبوشن ڈکٹر سپہ بوطالب میر عابدی



۱۳۸۳

با دقت به ترانه‌های ملی گوش فرا داده آنها سرچشمه
بی‌پایان زیباترین ملودیها می‌باشند که چشم‌های تو را به
صفات فرهنگ و هنر شکوفای ملل باز می‌کند.
"شومان"

www.ketab.ir



لالایی ها

(ترانه های خواب)

به کوشش : دکتر سید ابوطالب میرعابدینی

روی جلد : اثر استاد محمد باقر آقا میری

خوشنویسی : کامران کوهستانی

نوبت چاپ : اول ۱۳۸۳

تیراژ : ۲۳۰۰

حروفچینی : نقش چلیپا

لیتوگرافی : پیچاز

چاپ : افرنگ

صحافی : محمدی

شابک : ۹۶۴-۶۵۷۳-۱۹-۳

نشانی ناشر: یوسف آباد، خیابان ۲۳، شماره ۱۲، طبقه سوم

تلفن: ۸۷۱۲۳۵۸-۸۷۱۷۷۸۳ فکس: ۸۷۱۲۳۵۸

سخنی چند با خوانندگان

وجدان تاریخی آدمی همیشه پویا و جستجوگر است، هرگز تاب مستوری ندارد، در تاریکهای تاریخ و روشنایی های آن پری و ارسعی در جلوه گری دارد، اگر در راه به رویش بیندند از روزنی ناشناخته سر بدر آورده و به نقد می نشیند. در آثار گذشتگان، در رنگها، نقاشی های هنرمندانه، در لبهای بسته و چهره سرد و خاموش مجسمه های سنگی و مرمرین و در واژگان شعر و نثر، شعرا و نویسندگان، هزاران نشانه از این دست می توان یافت، که در عین بی جانی بزرگترین سخن گویان صدیق دوران تاریک و روشن خود هستند.

گویاترین این نشانه ها را در فرهنگ مثل ها و مثل ها و (لایه ها) یا ترانه های خواب که هزاران دردهای ناگفته و رازهای ناشناخته زمانها و دورانهای دور را در خود جای داده است مشاهده می کنیم. سواى این نشانه های تاریخی در لایه ها رمز و راز روان شناسانه عمیقی نهفته است،

که اکنون محققین این رشته به اهمیت وجودی آن پی برده‌اند. امروزه یعنی در قرن بیست و یکم روانشناسان پس از سالها بررسی دقیق و موشکافانه برای کشف ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی کوچکترین سنگ بنای اجتماع یعنی خانواده را مورد بررسی عمیق قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که شخصیت انسانها در رحم مادر و مخصوصاً بعد از تولد شکل می‌گیرد. آنها عقیده دارند که آغوش مادر برای نوزاد، بلافاصله بعد از تولد، یک مأمن و پناهگاه مورد نیاز مبرم می‌باشد، روانشناسان بعد از نسل‌ها بررسی می‌گویند این آغوش و امنیت حاصل از آن، موجودیت روانی انسانها را در آینده تشکیل می‌دهد، مثل غذا و هوا برای کودک ضروری است.

ناگفته نماند که ما در خصوص انسان سالم از نظر جسم و روان سخن می‌گوییم نه فقط سلامت جسم ولی با اعمال غیرقابل پیش‌بینی.

روانشناسان می‌گویند نوزادانیکه پس از تولد بلافاصله آغوش پرمحبت و گرم مادر را می‌نوشند و همراه این گرما با نفس مادر و زمزمه‌های پر مهر مادری رشد می‌یابند در بزرگسالی شخصیتی پابدار و قابل اطمینان و زندگی‌ساز و زندگی‌بخش خواهند داشت.

کتاب لالایی‌ها یا ترانه‌های خواب تاریخچه کوچک و صادق و گویای دوران خود است، زیرا این اشعار عامیانه و بعضاً فاقد صنایع شعری از زبان پرمهرترین و آسمانی‌ترین موجود (مادر) در لحظه هم آغوشی فرزند یعنی بهشتی‌ترین لحظات سروده شده است. بی‌تردید این بزرگترین دلیل صداقت این اشعار است.

پس این ترانه‌ها هم تاریخچه کوچک زمان خود و هم سازنده، شخصیت

سخنی چند با خوانندگان □ ۹

افراد خانواده و هم متضمن ساختن جامعه سالم و قابل اطمینان می باشد. این کتاب به ظاهر کوچک، به همت و کوشش استاد دکتر سید ابوطالب میرعابدینی جمع آوری و تنظیم شده است.

انجمن حافظان تاریخ و فرهنگ ایران مفتخر است که امتیاز چاپ این کتاب با ارزش را به خود اختصاص داده. این انجمن امیدوار است در آینده بتواند کتابهای مفید دیگری از این دست را چاپ و در اختیار علاقمندان قرار دهد، تا شاید بتواند گامی مثبت در بهبود اجتماعی که متأسفانه اخلاق نیکوی انسانی در آن رنگ می بازد بردارد.

انجمن حافظان تاریخ و فرهنگ ایران

تاسیس ۱۳۷۹

فراهرز نیکنام

مقدمه

ناب‌ترین تجلی عواطف مادرانه در لالایی، شکفته می‌شود. بازتابی ساده به سادگی عشق و آهنگین چون نغمه پرندگان، ریزش آبشار، وزش نسیم صبحگاهی، ناله نی، فریاد دف.

در لالایی بغضهای در گلو مانده مادر می‌ترکد. از داد و بیداد حکایت می‌کند. از رقیب و شوی سخن می‌گوید. در بسیاری از ترانه‌های لالایی گواراترین عاطفه انسانی موج می‌زند؛ موجهایی کوتاه و بلند، به کوتاهی شادیها و به بلندی شبهای ناآرام و تاریک.

در لالایی مادران از زرف‌ترین لایه‌های روحی خویش سخن می‌گویند، از غمها، از دل سوختگیها و آرزوهای فرو خفته و فرو خورده، بدین دلیل در این قالب شعر با صادقانه‌ترین و شفاف‌ترین رنگین‌کمان روح آدمی خاصه زنان روبرو می‌شوید.

لالایی‌ها آینه تمامی نمای دردهای زن در جوامع پیچیده انسانی است با موشکافی در محتویات آن می‌توان تحولات اجتماعی را به سادگی بررسی کرد، از طبیعت، گل، رنگ و بی‌رنگی، نذر و نیاز، آداب و رسوم نشانه‌هایی به

دست آورد.

سالهایی درازست که به گردآوری لایه‌ها و ترانه‌ها و فہلویات پرداختہ‌ام و ازین کوشش چہ بسیار لذت بردہ‌ام گاء با ترانہ‌ها و لایہ‌ها گریستہ‌ام و گاہ چون کودکان خندیدہ‌ام امیدوارم کہ کار ارزندہ‌ای کردہ باشم.

پیش‌کسوتان بسیاری کہ برگردن اینجانب حق فراوان دارند و ہمہ نیز روی نقاب خاک کشیدہ‌اند و ما را بہ حسرت گذاشتہ دکتر ناتل خانلری، انجوی شیرازی بنیان‌گذار مرکز فرہنگ و مردم، دکتر لطف‌اللہ مفخم پایان کہ با شوقی فراوان آہنگہا را بہ رشتہ در آورد. در بررسی اشعار شعرائی عارف چون شمس مغربی و شمس مشرقی، پیرجمالی اردستانی بہ ترانہ‌هایی دست یافتم کہ با نام فہلویات آمدہ بود با ہمکاری دکتر تفضلی و دکتر مہرداد بہار بہ بررسی واژگان و وزن آنہا پرداختم بدین نکتہ رسیدم کہ در کتاب تحقیق و عروض فارسی دکتر خانلری آمدہ است: وزن ترانہ‌های عامیانہ کہ اکنون در تہران و بسیاری از شہرستانہا متداول است نہ ہجائی است و نہ عروضی بلکہ مبنای وزن آنہا بر دو اصل است یکی کمیت ہجاہا (و این فصل مبنای شعر رسمی فارسی است). و دیگر تکیہ.

«این دو اصل در ترانہ‌ها ہر دو با ہم مورد اعتبار است و در یکدیگر تأثیر دارد. کمیت ہجاہا در لہجہ‌های عامیانہ آنچنانکہ در فارسی فصیح ہست ثابت و قطعی نیست باین معنی کہ بہ متابعت وزن می‌توان ہجای بلندی را کوتاہ کرد و بہ عکس اما در مقابل ثابت نبودن کمیت. تکیہ در لہجہ‌های عامیہ بارزتر از زبان فصیح فارسی است و باین سبب در وزن ترانہ‌ها تأثیر دارد و با تغییر کلی عظم آنہا، وزن تغییر می‌پذیرد.

در اشعار زبان پهلوی مانند اشعار عامیانه و محلی که اکنون رایج است مبنای وزن هم کیفیت و هم تکیه بوده از این جهت شاید شباهتی میان شعر پهلوی و شعر قدیم یونانی وجود داشته است.

بعد از تسلط تازیانی یکی از این دو مبنا که تکیه باشد از میان رفت یا ضعیف شد و آن دیگر یعنی کمیت بارزتر و قطعی تر شده مبنای اصلی قرار گرفت.

علت این تحول را یکی ازین دو نکته ذیل می توان دانست؟

نکته نخست آنکه چنانکه می دانیم زبان فارسی همیشه شامل چندین لهجه مختلف بوده است و اختلاف لهجه ها در دوره ساسانیان نیز وجود داشته است اما بعد از اسلام لهجه شمال و مشرق خراسان نیز لهجه های دیگر غلبه یافته و در همه ایران به عنوان زبان رسمی شایع گردید. شاید یکی از اختصاصات لهجه یا زبان دری چنانکه امروز نیز مشهود است این بوده که در این زبان کمیت هجاها آشکارتر و ثابت تر و تکیه کلمات ضعیف تر و پنهان تر بوده است و همین نکته موجب شده که بتدریج یکی از دو عامل وزن شعر قدیم که تکیه باشد از میان رفته و عامل دیگر یعنی کمیت هجاها نیز صریحتر و قطعی تر به جا مانده است.

اگر این فرض را درباره وزن شعر پهلوی و چگونگی تحول آن بپذیریم توجیه این مشکل که چگونه بعد از اسلام عروض عرب تا این درجه در زبان فارسی شیوع یافته است بسیار آسان خواهد شد.^۱

لایسی ها گل بوته های عاطفه و چشمه زلال و آرام عواطف مادرانه و

جلوه‌گاه خلق و خوی زنانی است که آرامبخش روح آنها بوده است
قرن‌هاست در این قالب و آهنگ و معنی کودکان به خواب رفته‌اند و سینه به
سینه به آیندگان سپرده و جاودانه مانده، لالایی‌ها شادی و غم مادرانند،
شعر و موسیقی‌اند از بیابانهای بی‌آب و علف، دره‌های سرسبز، دهکده‌های
زیبا، موج دریاها مایه گرفته‌اند و در کنار گاهواره‌ها با آهنگی یک نواخت
زمزمه شده و جگرگوشگان نازنینی را به خواب ناز فرو برده است.

از گل‌های مورد پسند مردم ده خاطرات تلخ و شیرین رنج و شادی مادر و
بیداد مادرشوهر، طعنه هوو، سحر و طلسم دشمنان و هزاران امید و
آرزوی برآورده و برنامه مادران در لالایی‌ها سخن به میان آمده است.
سادگی و صداقت احساسات، سادگی تشبیهات روانی لفظی و معنی و
بی‌اعتنائی به وزن و قافیه بدان صفایی خاص بخشیده است.



در چنین حال و هوایی استاد موسیقی و عاشق هنر روانشاد دکتر لطف‌الله
مفخم پایان به نگارش آهنگهای آن پرداختند و درباره نتهای لالائی‌ها
می‌نویسند:

۱- از آنجائی که اشعار این مجموعه کاملاً طبیعی و محلی بوده و تقریباً
قاعده‌ای برای تنظیم آنها به کار نرفته است لذا تعداد هجاها در بعضی از
لغت‌ها یکسان نمی‌باشد، خوانندگان محترم می‌توانند با افزودن حرکتی
هجایی اضافه یا با حذف حرکات شعر را با موسیقی تطبیق دهند.

۲- با نگرشی ساده چنین به نظر می‌رسد که بعضی از شعرها تکرار شده
است این مطلب تا اندازه‌ای درست است چون اشعار این مجموعه محلی و
مربوط به شهرها و روستاهای خراسان است رعایت لهجه حتماً با یک

کلمه اختلاف آمده است.

۳- برای تطبیق شعر و موسیقی، طبق روش همیشگی، تنهایی که تنها نوشته شده و دارای خط‌های اتصال یا اتحاد نمی‌باشد نماینده یک هجای شعر است.

در مورد جدا نوشتن هجاهای موسیقی که مورد نظر اروپائیهامی‌باشد بکلی، نظر دکتر لطف‌الله مفخم پایان مغایرت دارد زیرا از نظر نت‌نویسی اشتباه و انحراف بزرگی را مرتکب می‌شوند. زیرا،

مثلاً در سه ضرب چنانچه یک میزان دارای شش چنگ و هر چنگ نماینده یک هجا باشد، از نظر اروپائیهامی‌باید شش چنگ جدا نوشت و حال آنکه بعقیده دکتر مفخم از نظر حفظ تعداد ضربها و نت‌خوانی، برای جلوگیری از اشتباه نوازنده در موقع اجرای یک قطعه، باید هر دو چنگ را با هم نوشت، زیرا، در اینصورت طرز نت‌نویسی برای سه ضرب کاملاً مراعات شده است، در حالیکه اگر شش چنگ جدا نوشته شود ممکن است نوازنده را به اشتباه بیندازد و وزن را به صورت شش و هفت اجرا کند. گرچه با توجه به اعداد و پشت کلید چنین اشتباهی رخ نمی‌دهد ولی با در نظر گرفتن اوزان دیگر بخصوص در موسیقی ایرانی مواردی پیش می‌آید که باید نوشتن هر ضرب را بطور جداگانه، جدا مراعات کرد. بطور کلی باید در نظر داشت که مقصود از جدا نوشتن نتها برای تطبیق هجاهای شعر است با موسیقی.

این مطلب به تنهایی هرنت، یعنی بدون داشتن خط اتحاد یا انتقال، کاملاً عملی بوده و نیازی ندارد که ترتیب ضربها را از نظر نوشتن بهم بزنیم.

۴- حرف «ی» در بخش «لالای، لای، لای» می‌تواند حذف شود مگر وقتی

که دارای حرکت باشد.

۵- «لای» گاهی به صورت «آلا» هلا و آل (با همزه مفتوح و لام مکسور) ذکر شده است، این کلمات دوهجائی و هم وزن لایا می‌باشد.

۶- نیاز به یادآوری نیست که آهنگهای آخر کتاب تنها برای یک یا دو سطر از اشعار است. خوانندگان می‌توانند سایر اشعار را با همان آهنگ تکرار کنند، ضمناً در آهنگ شماره ۴ بعد از هر شعر باید «لای لای لای»، «لای لای لای»، «لای لای» تکرار شود.

۷- غیر از آهنگ شماره ۳ که توسط آقای روبیک گریگوریان تنظیم شده است^۱ و تصور می‌رود که ایشان دشتی ما را در گام بین‌المللی سی کوچک تنظیم و روی درجه سوم گام ختم کرده‌اند، سایر قطعات که مطابق ذوق ایرانی و در مایه دشتی و روی تنبک ختم شده است، بقرار زیر توسط دکتر مفخم تهیه و تنظیم شده است.

الف- آهنگ شماره ۱ برای شعر، «خوابت کنم من دلالات کنم من» تنظیم شده است، این قطعه از روی گوشه چوپانی که در کتاب موسی معروفی به چاپ رسیده تنظیم شده است. تنظیم این قطعه بطور ضربی بیشتر برای خارجی‌ها و در صورتیکه کسانی به آهنگ غیرضربی آن احتیاج داشته باشند می‌توانند از کتاب استاد موسی معروفی (آواز دشتی، دفتر اول، ردیف موسی معروفی و صفحه ۸-۹) استفاده نمایند.

ب- آهنگ شماره ۲ برای شعر «بالاش کنم» ساخته شده است.

ج- آهنگ شماره ۴ از خاطرات کودکی ام به یاد مانده، هنگامی که مادرم

مرا و برادرم را در نعنو می گذاشت و بالای سرمان می ایستاد و شعرهایی بدین آهنگ زمزمه می کرد.

۸- بطوری که در قطعه های ۳ و ۴ می بینید، آهنگ یک شعر بدو صورت درآمده است بدون شک این اشعار ممکن است در نقاط مختلف شهر و روستا در میان گویش ها به صورتهای دیگر خوانده و اجرا گردد و به یاد روانشاد دکتر لطف الله مفخم پایان سخن را به پایان می بریم.

دکتر سید ابوطالب میرعابدینی